

De woestijnvaders – inleiding

16 september 2017

1. Woestijnvaders, betekenis

Vandaag en morgen staan wij stil bij de ‘Woestijnvaders’. Met het woord ‘Woestijnvaders’ worden de mannen en ook vrouwen bedoeld die van ongeveer 300 tot 500 na Christus naar de Egyptische woestijnen trokken om daar als kluizenaar alleen of in groepjes een sober en godvruchtig leven te leiden. Deze mensen zijn interessant omdat ze in een tijd die zij beschouwden als oppervlakkig en decadent op zoek gingen naar het oorspronkelijke christelijke geloof van de apostelen – en in hun zoektocht, volgens tijdgenoten, succesvol waren. Er ging iets uit van deze magere, zwijgzame, vrome mannen en vrouwen, en wel zoveel dat

‘[I]n het begin van de vijfde eeuw de woestijn tussen Jeruzalem en de zuidelijke grens van het Byzantijnse rijk gevuld was met zo’n 700 kloosters die zodanig floreerden dat reizigers meldden dat er nu evenveel mensen in de woestijn woonden als in de stadjes: “Het aantal monniken valt niet meer te tellen”, schreef Rufinus van Aquileia na zijn bezoek aan Egypte in 377. “Ze zijn met zovelen dat een aardse keizer niet zo’n groot leger op de been zou kunnen brengen. Er is nu namelijk geen stadje of dorp in Egypte dat niet door hermitages is omgeven als door een soort muur; andere monniken wonen in grotten in de woestijn of in nog meer afgelegen streken.’ (Dalrymple, 435)

De Woestijnvaders zijn de grondleggers geworden van het christelijke monnikendom. De eerste regel voor een kloosterorde werd in Egypte geschreven in 325 n. Chr. Vanuit Egypte heeft de kloosterbeweging via Ierland en Schotland gezorgd dat ook onze streken het christelijk geloof leerden kennen. Het belang van de Woestijnvaders voor ons nu ligt echter niet in hun rol in de geschiedenis, maar in hun verlangen om terug naar de wortels van het geloof te gaan, en de manier waarop ze aan dat verlangen gevolg gaven. Terug naar de wortels kan immers op vele manieren. Je kunt de oorspronkelijke teksten van de Bijbel weer gaan lezen of je kunt terugkeren naar de tradities waarvan je gelooft dat ze nog uit de oudste tijd stammen. Het ene is een meer intellectuele, het andere een meer liturgische bezigheid, maar de Woestijnvaders deden nog iets anders. Ze gingen fysiek wonen in de kraamkamer van de godsdienst van de Bijbel, de woestijn. Dat is iets heel bijbels. In de Bijbel wordt vaak verteld dat mensen naar de woestijn worden gestuurd om daar weer een heldere kijk op God te krijgen. Zo was het gebeurd met Abraham, met Jakob, met Mozes en het volk, met David, met Elia, met Johannes de Doper en met Jezus. Zij hadden allemaal iets begrepen van de woorden van de profeet Hosea: ‘Ziet, Ik zal mijn volk lokken en Ik zal haar voeren in de woestijn; en ik zal naar haar hart spreken.’ (2:13)

2. Motieven, voorlopers

Waarom trokken de Woestijnvaders weg uit de beschaafde wereld? Hun voornaamste argument was dat het leven in de dorpen en steden hen teveel aan wereldse zorgen en genoegens bond. Als tweede argument wordt vaak genoemd dat de tijd van de christenvervolgingen met de troonsafstand van keizer Diocletianus (305) en het Edict van

Milaan (Constantijn; 313) voorbij was, waardoor de christen niet meer het martelaarschap had om zich aan te spiegelen. De nieuwe maatstaf voor het ware christelijke leven zou de monnik worden.

Waren de Woestijnvaders origineel met hun hang naar ascetisme en hun vlucht uit de wereld? Er zijn zeker voorlopers van de woestijnvaderbeweging, ook in de heidense antieke wereld. In de kleine tentoonstelling over de Woestijnvaders vindt u daar meer informatie over. Origineel waren de Woestijnvaders hierin dat ze trouw bleven aan het joodschristelijke geloof in een goede schepping. In hun ascese zochten ze in de woestijn het begin van een nieuwe schepping en het herstel van het Paradijs. Ze wezen het materiële leven niet principieel af.

3. Ontstaan, Antonius abt

Als begin van de woestijnvaderbeweging geldt het optreden van Antonius, een Egyptische boer uit een stadje in de buurt van Alexandrië. Antonius leefde van 251-356 en wordt vaak Antonius de Grote of Antonius abt genoemd, in onderscheid van een latere heilige Antonius. Tussen twee haakjes: vrijwel alle Woestijnvaders worden 'abt' genoemd. Dat is een eretitel en duidt er ook op dat ze volgelingen hadden, mensen die in hun nabijheid een kluis of grot bewoonden.

Antonius' keuze voor de woestijn was niet helemaal vrijwillig. Hij had als ascetische man Gods en duiveluitdrijver ongewild een stroom van aanbidde Grieks-Romeinse intellectuelen uit Alexandrië veroorzaakt. Om aan die bewonderaars te ontkomen trok hij steeds verder de woestijn in, tot hij zich realiseerde dat hij zijn aanhangers beter kon uitnodigen met hem mee te doen. Dat gebeurde op de plaats waar nu nog het Antoniusklooster is, in Deir al Araab, in het oosten van Egypte. Zo ontstond een beweging die na Antonius' dood zelfs internationale uitstraling kreeg, dankzij de Antonius-biografie van de latere kerkvader Athanasius. Athanasius, bisschop van Alexandrië, schreef zijn boek een jaar na het overlijden van Antonius en door de Latijnse vertaling ervan werd het een *everseller*. Wat een monnik moest zijn, wat een heilige moest zijn, hoe gewichtig het kloosterleven was, daarvan stelde dit boek de maatstaf vast.

4. Wie waren het en wat deden ze?

Onder de mensen die in navolging van Antonius de Egyptische woestijn in trokken waren lieden van allerlei allooi. Abt Arsenius, bijvoorbeeld, (350-445) was iemand uit een aanzienlijke Romeinse familie van politici. Hij was huisleraar van het gezin van keizer Theodosius in Constantinopel, maar verkoos dus de woestijn. Abt Mozes (ong. 333-408) daarentegen was afkomstig uit zwart Ethiopië en had een verleden als rover. Er was een abt Johannes de Kleine, een dwerg, en een abt Paulus de poetser, die met zijn broer als schoonmaker voor andere monniken werkte. Vrouwen waren in de woestijn ver in de minderheid en werden door de ascetische mannen doorgaans geschuwd. Maar ze waren er wel. Ammas Theodora, bijvoorbeeld. In de tentoonstelling kunt u iets lezen over de verschillende manieren waarop zij hun kluisenaarsroeping volgden.

De monniken in de Egyptische woestijn worden Woestijnvaders genoemd, maar ook in de woestijnen van Syrië en Palestina leefden radicale geestelijken. Bekend zijn de zgn. pilaarheiligen of stylieten uit Syrië (Simeon, 389-459). De Egyptenaren hadden hun

bedenkingen bij deze wonderlijke figuren, maar in Syrië zelf werden ze zeer serieus genomen.

Wat deden de monniken in de woestijn? Zoals ik al eerder zei, de monniken waren erop gericht om door hun lichaam en hun persoonlijke bestaan contact met God te maken. Het waren geen studiehoofden. Ze mediteerden en baden en werkten. Ze voorzagen in hun onderhoud door bijvoorbeeld touw te vlechten of papyrus te maken van palmladeren. Hun producten verkochten ze op de markt. Daar kochten ze ook hun voedsel, dat hoofdzakelijk uit brood bestond.

Het is een beetje paradoxaal dat de belangrijkste erfenis die we van de woestijnvaders hebben de verzameling spreuken en anecdotes is die *Apophthegmata* genoemd wordt en uit ongeveer 450 dateert. Uit die driedelige verzameling krijg je de indruk dat de monniken veel praatten en elkaar vaak bezochten. Dat moet een vertekend beeld zijn, want iedere abt beveelt in zijn spreuken de stilte, het zwijgen en de eenzaamheid aan. De regel zal zijn geweest dat men door de week alleen in of bij zijn cel zat en alleen op zondag, rond de gezamenlijke kerkdienst, contact met anderen had.

5. Bronnen, einde van de beweging, blijvende betekenis

Naast de biografie van Antonius en de *Apophthegmata* zijn er verschillende geschiedwerken waarin over de Woestijnvaders wordt geschreven. Daaruit valt op te maken dat de Woestijnvaderbeweging tot ongeveer 600 n. Chr. heeft bestaan. Vaak verwaterden de gemeenschappen als er op een of andere manier gezinnen ontstonden en er kinderen kwamen. Ook waren kluzenaars slecht beschermd tegen al dan niet religieus geïnspireerd geweld. Het monnikenideaal bleef levend in de kloosterorden. Kluzenaars bleven er in Egypte tot op de huidige dag, maar zulke grote aantallen als er in de tijd van de Woestijnvaders waren, kwamen er niet meer.

Tot slot nog iets over de betekenis van de Woestijnvaders. Ik begon daar al mee. Voor mij ligt die betekenis in hun wil en in hun vermogen om voorbij zichzelf te zien. De woestijn was voor hen, net als voor de mensen in de Bijbel, niet puur een middel tot zelfkwekking, maar een middel om verder te zien, om achter henzelf te komen. Om God te ontmoeten die eerder verborgen was achter talloze menselijke beperkingen en ondeugden. Als je de Vaderspreuken leest, krijg je de indruk dat ze daar in de woestijn echt iets hebben gevonden.

Udo Doedens

Bronnen:

Anoniem, *Vaderspreuken, Gerontikon, Anonyma en Aanvullende spreuken*, vertaald en bezorgd door C. Wagenaar, Brugge 1987-1989.

G.J.M. Bartelink, *De bloeiende woestijn*, Baarn 1993.

William Dalrymple, *In de schaduw van Byzantium*, Amsterdam 2008 (1997).

Henri Nouwen, *De woestijn zal bloeien*, Tielt, z.j.

Mattias Rouw, *Woestijnvaders, inspiratie voor nu*, Barneveld 2015.